

ribor (urbanistično gradbeni zgodovinski oris), ČZN n.v. 2, 1966, str. 92/93. — J. Curk, Mariborsko mestno obzidje v 16. stoletju, ČZN n. v. 18/1, 1980. — J. Curk, Nekdanji jezuitski kolegij v Mariboru in njegov gradbeni mojster Janez Fuchs, ČZN

n. dv. 19, 1/2, 1093. — B. Otorepec, Srednjeveški pečati in grbi mest in trgov na Slovenskem, Ljubljana 1988, str. 152/154. — I. Stopar, Stare celjske upodobitve, Celje 1980.

PREDHODNIKI DANAŠNJE ZVEZE ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

OLGA JANŠA-ZORN

Neopazno je šla mimo nas 150-letnica ustanovitve Muzejskega društva za Kranjsko, zato naj na tem mestu nekoliko obudim spomin na ta dogodek in še na nekatere druge v zvezi s predhodniki društvenega organiziranja zgodovinarjev in ljubiteljev zgodovine pri nas v 19. stoletju.

Pravkar je minilo tudi 140 let, odkar je Historično društvo za Kranjsko pričelo delovati kot samostojna organizacija, pred tem je namreč v letih 1843 do 1850 bilo sestavni del Notranjeavstrijskega historičnega društva. Medtem ko je bila 100-letnica Muzejskega društva za Kranjsko v našem tisku kar dobro zabeležena,¹ pa se ob 100-letnici Historičnega društva za Kranjsko ni pisalo,² čeprav je prav to društvo, bolj kot Muzejsko društvo, pravi predhodnik današnje Zveze zgodovinskih društev Slovenije. Res je prišlo v 80-ih letih prejšnjega stoletja do nekakšne združitve Muzejskega in Historičnega društva, oziroma bolje, do prevlade Muzejskega društva za Kranjsko, medtem ko je Historično društvo prenehalo obstajati, njegove bogate pridobitve (knjižnico, arhiv itd.) pa je prevzel kranjski deželni muzej. V času med obema vojnama je iz nekdanjega Muzejskega društva za Kranjsko zraslo Muzejsko društvo za Slovenijo, nadaljevanje tega pa je bilo po vojni Zgodovinsko društvo za Slovenijo, od leta 1980 Zveza zgodovinskih društev Slovenije.

Predno preidem k obema obletnicama, želim spomniti na malo znano dejstvo, da je že leta 1819 obstajal predlog za ustanovitev društva raziskovalcev domovinske zgodovine, ki tedaj sicer ni bil uresničen, je pa vseeno zanimiv. Peter Hicinger nam je namreč ohranil delen prepis danes žal izgubljenega dokumenta iz arhiva Kmetijske družbe za Kranjsko, ki nosi naslov *Der vaterländischen Geschichtsforscher Vereinsstiftung-Urkunde 1819*. Dokument³ je bil brez podpisa, na njem je bil le pripis s svinčnikom St. fecit. A. Müllner je glede na pisavo in na podoben tekst iz leta 1822, ki je ohranjen, menil, da je bil pisec

tega predloga okrožni gozdni komisar iz Stične Stratil.⁴ Hicinger sam pravi, da ne ve, kdo so bili tvorci tega programa, tudi v tedanjem tisku nisem našla o tem nobenih konkretnih podatkov.⁵ Domnevamo lahko, da Stratil ni bil edini, ki je razmišljal o ustanovitvi društva raziskovalcev domovinske zgodovine, ampak je o njem razmišljala vrsta ljudi, ki so sodelovali pri snovanju kranjskega deželnega muzeja.

In kaj je predvideval načrt ustanovitve društva raziskovalcev domovinske zgodovine? Po Hicingerjevem prepisu je načrt imel več poglavij in sicer:

I. *uvod*, kjer je bila naglašena koristnost temeljnega znanja geografije in zgodovine, nakazana pomanjkljivost dotedanjih zgodovinskih in geografskih del o Kranjski in izražena potreba globljega in nadaljnega raziskovanja. Omenjena je bila tudi ustanovitev domovinskega muzeja, ki naj bi skrbel za ohranjanje arheoloških, listinskih, naravnozgodovinskih, umetniških in literarnih zakladov. Mimogrede je Hicinger omenil, da so že leta 1809 kranjski stanovi sklenili ustanoviti muzej, kar je bilo potrjeno tudi z vrha, vendar je to preprečila francoska okupacija.⁶

Hicinger potem v zvezi z načrtom iz leta 1819 podčrtuje, da zgodovinsko-geografske in druge raziskave kot tudi obseg pripravljajočega se muzeja ne bi bili omejeni le na Kranjsko, ampak razširjeni na celotno tedanje Kraljestvo Ilirijo. Sklep mnogih izobraženih mož, da pristopijo k zgodovinskemu društvu, naj bi po njegovem imel določen namen in sicer:

- a) pripraviti geografsko-zgodovinska dela o Kraljestvu Iliriji
- b) postaviti osnovo muzeja Ilirije s sedežem v Ljubljani.

II. poglavje govori o *celotnem načrtu*, po katerem naj bi se člani društva najprej povežali za razdobje šestih let, da bi pod višjim pokroviteljstvom na eni strani pripravili geografsko-zgodovinsko delo o Iliriji, na drugi pa ustanovitev muzeja. Društvo naj bi se prva tri

leta ukvarjalo z zbiranjem potrebnega gradiva, potem pa naj bi javno nastopilo in se povezalo s prizadevnimi prijatelji, da bi z njihovo pomočjo v dveh letih nastalo zgodovinsko-geografsko delo o Iliriji, ki bi ga potem izdali z dovoljenjem cenzure na deželne stroške. Rokopis bi bil z vsemi prilogami shranjen v muzeju.

III. poglavje prinaša podrobnejši *načrt geografije in zgodovine Kraljestva Ilirije*, ki naj bi obsegal osem knjig:

1. knjiga: Zgodovina Ilirije. Izvor imena Ilirija ter imen posameznih dežel; starejši prebivalci; zgodnejši zgodovinski dogodki do Karla Velikega in potem do sedanjega časa

2. knjiga: Geografija Ilirije. Splošni opis dežel, posebne fizikalne in topografske predstavitve

3. knjiga: Nacionalna kultura Ilirije. Jeziki, šege in navade, vera, umetnost in znanost; poljedelstvo in obrt; trgovina in njena pospeševalna sredstva

4. knjiga: Politična slika Ilirije. Stanovi, politični in sodni uradi; cerkvena, vojaška, državna imovina in dohodki

5. knjiga: Posebne znamenitosti Ilirije. Izredni dogodki dežele, zgodovina družin, biografije izrednih mož, ljudske pripovedke, pesmi itd.

6. knjiga: Jezikovne raziskave Ilirije. Primerjava posameznih dialektov z zbirko posameznih besed, deželnih in lokalnih tiskov, umetniških tiskov

7. knjiga: Besedno in stvarno kazalo o celotnem delu

8. knjiga: Zbirka listin, napisov in podob (prepisov), ki služijo osvetlitvi celote in posameznega.

Ta načrt je bil zelo velikopotezen, zastavljen pa na tako kratek rok, da se zdi njegova uresničitev spričo pomanjkanja piscev prav iluzorna.

IV. poglavje podaja načrt *muzeja Ilirije*. Ta naj bi bil v šolskem poslopju, pripadajočem kranjskim deželnim stanovom in naj bi imel šest oddelkov:

A. Arheološki: rimski in srednjeveški napisi; podobe v kamnu, kovini in lesu; hišni pripomočki, obredna posoda, orožje in vojaški oklepi – predzgodovinski in srednjeveški; novci in posebne zanimivosti, risbe in slike starih stavb, grbov, spomenikov in kipov

B. Literarni: starejši in novejši rokopisi, v deželi tiskane knjige ali dela, pisana od domačih piscev; risbe in geografske karte; zapisi ljudskih pripovedk in pesmi

C. Prirodoslovni: dobro ohranjeni in za razstavo primerni primerki z vseh treh področij naravoslovja

D. Kulturnozgodovinski in umetniški: umetniški in obrtni izdelki vseh vrst

E. Aparati in modeli: fizikalni in mehanški, proizvedeni zlasti doma ali od domači-

nov.

V. poglavje opisuje *ureditev društva*. Število članov naj ne bi bilo omejeno. Pritegnjeni naj bi bili znanstveno izobraženi in za namene društva koristni moške. Članstvo bi bilo dveh vrst: častni člani in delovni člani. Za prve bi bili izvoljeni za domovino posebej zaslužni moške, za druge pa znanstveno in sicer delavni posamezniki. Društvo bi bilo pod zaščito deželnega guvernerja, skušalo pa naj bi si pridobiti tudi naklonjenost javnih uradov, dostop v arhive in vpogled v statistične popise. Posle društva bi vodila dva izmed delovnih članov izvoljena moža, vrhovno vodstvo društva bi imel društveni kustos, ki bi obenem nadzoroval muzej in društveno blagajno in katerega služba bi bila primerno plačana. Leta članarina bi znašala 10 florintov, vendar častni člani ne bi bili dolžni plačevati tega prispevka. Če društvo v postavljenem času svoj cilj doseže, se lahko razpusti v zavesti dobro opravljenega dela; sicer pa more svoj obstoj podaljšati, o čemer sklepajo na zboru, ki se vrši vsake pol leta.

VI. poglavje govori o posebnih *pravilih* društva. Za volitve novih članov je potrebna večina glasov; vsak član pa lahko da svoj predlog. Izstop iz društva je omogočen vsakemu članu, vendar mora društvo o tem predhodno obvestiti, njegova dotlej dobavljena dela pa ostanejo društvu. Pri delu društva sodelujejo posamezniki ali skupina članov in sicer po naslednjih glavnih oddelkih:

starejša zgodovina do leta 800

srednji vek do leta 1500

novejša zgodovina do leta 1824.

Obdelava teh treh glavnih obdobjev je mogoča ali v celoti ali glede na razpoložljivo gradivo, npr. zgodovinsko, topografsko, fizikalno, versko, literarno ipd. Posamezni sodelujoči člani bi iz društvene zbirke dobili potrebne pripomočke. Oddana dela bi pregledal posebej izvoljeni odbor, če bi bili potrebni popravki, bi bila dela vrnjena. Posamezni člani pa naj bi skrbeli predvsem za pridobitev predmetov za muzejske zbirke in sicer originalnih ali posnetkov. Stroški nakupa bi bili plačani iz društvene blagajne. Člani bi se dvakrat letno zbrali na skupni seji. Nedelavni člani bi bili lahko izključeni iz društva. Muzej bi z veseljem sprejel tudi darove nečlanov.⁷

Že Hicinger ugotavlja, da iz celotnega omenjenega predloga veje veliko navdušenje za razširitev spoznavanja domovine in njene zgodovine in pravi, da če bi bil projekt res s prizadevanjem voden, bi že dolgo ne bili več tako tuji v lastni domovini. »Skoraj štirideset let kasneje (misli na leto 1858) ima Historično društvo za Kranjsko še mnogo za postoriti, čeprav se je obseg dela zmanjšal, ker je Historično društvo omejeno le na Kranjsko in je marsikaj olajšano, odkar so vpeljali izčrpnije statistične zapise in so odprti pomembnejši arhi-

vi v domovini in tujini,« zaključuje Hicinger.⁸

Ideja o ustanovitvi društva raziskovalcev domovinske zgodovine od prvega znanega predloga leta 1819 se pojavi še 1822. v podobni obliki kot leta 1819, znano pa je tudi, da so ob načrtih za nadaljevanje Valvazorjevega dela o zgodovini Kranjske leta 1825 v določenih krogih razmišljali o ustanovitvi društva za nadaljevanje Valvazorjeve kranjske kronike, za kar so že zbirali gradivo.⁹

Iz vsega omenjenega ni bilo nič, pač pa je uspelo spraviti v življenje Kranjski deželni muzej. Znano je, da je na seji kranjskega stanovskega odbora 4. julija 1821 ljubljanski škof Avgustin Gruber predlagal ustanovitev muzeja v Ljubljani, na plenarni seji 15. oktobra 1821 pa so deželni stanovi sklep stanovskega odbora o ustanovitvi muzeja z navdušenjem sprejeli. Cesar je potrdil ustanovitev muzeja šele 8. junija 1826, vendar se je živahno zbiranje gradiva za muzejske zbirke pričelo takoj po leta 1821.¹⁰

Ob ustanovitvi muzeja je bilo predvideno, da bo Kranjska kmetijska družba nosila njegovo najtežje finančno breme. V začetku je res hranila muzeju darovane predmete.¹¹ Ob cesarjevi potrditvi Kranjskega deželnega muzeja junija 1826 pa je bil postavljen pogoj, da se muzej vzdržuje sam s prostovoljnimi prispevki, brez kakršne koli pomoči države ali dežele. Ko vlada ni pristala niti na predlog, da bi za muzej porabili postojnski jamski fond ali užitnino od uvoženega žita, je bilo treba najti drugačno rešitev.

Muzej je namreč, kljub prispevkom nekaterih posameznikov, zašel v velike finančne težave in mu je bilo treba pridobiti stalne dohodke. Vsi napor prizadevnega grofa F. Hohenwarta za rešitev finančnega vprašanja muzeja so ostali brezuspešni, zato je Hohenwart 1836 tudi izstopil iz 3-članskega muzejskega kuratorija, ki mu je predsedoval vrsto let. Vodstvo kuratorija je prevzel stolni dekan Urban Jerin, člana pa sta bila še grof V. Lichtenberg in grof V. Auersperg. Medtem ko Hohenwart ideji ustanovitve društva ob muzeju ni bil naklonjen, pa se je leta 1837 spet pojavila misel o ustanovitvi posebnega društva, ki bi muzej gmotno vzdrževalo s svojimi prispevki. Sam guverner Schmidburg se je 26. julija 1837 obrnil na deželne predstavnike Češke, Moravske in Tirolske, da bi dobil podrobnejše podatke o tamkajšnjih muzejih in njihovih družtvih. Kranjski stanovi so že 18. septembra 1837 na zasedanju deželnega zbora podprli idejo ustanovitve društva.¹² 12. oktobra 1837 je guverner Schmidburg v imenu kranjskega stanovskega odbora objavil tiskano »Vabilo domoljubnim prijateljem znanosti za ustanovitev Društva kranjskega deželnega muzeja«. Poziv omenja, da ima muzej le 284 gl 48 kr letnega dohodka, kar nikakor ne zadošča za njegove potrebe. Dalje navaja ne-

kakšne predhodne določbe o društvu, ki imajo 7 členov. 1. in 2. člen poudarjata, da ostane muzej kot že doslej, pod vrhovnim vodstvom stanov, kuratorija in kustosa. 3. člen govori o ustanovitvi posebnega odbora za znanstveno in ekonomsko področje, ki bo sestavljen iz treh kuratorjev in devetih izvoljenih društvenih članov. Ta odbor bo svoje predloge usmerjal na stanove, predsednika odbora pa bodo volili stanovi. 4. člen omenja, da bodo kot člani društva sprejeti predstavniki vseh stanov, pogoj pa je plačilo letnega prispevka. Člen 5 govori o treh stopnjah članarine in sicer 2, 5 in 8 goldinarjev konvencionalne valute. V odbor so po členu 6 lahko izvoljeni samo v Ljubljani bivajoči člani, ki plačajo 5 oziroma 8 gl članarine, pa tudi tisti, ki prispevajo k znanstvenemu uspehu. Po členu 7 se občni zbori vršijo pod predsedstvom guvernerja in sicer:

1. za sprejemanje letnega poročila in znanstvenih sestavkov, ki naj bi bili tiskani
2. za volitve odbora
3. za reševanje finančnih vprašanj
4. za potrditev plana za prihodnje leto.

Na temelju teh smernic je gubernijski tajnik in stanovski poslanec F. Kreizberg v sporazumu s škofom Wolfom januarja 1838 izdelal predlog društvenega statuta s 24 člani.¹³

Ta predlog poudarja, da ima društvo značaj prostovoljnega privatnega društva. Njegov namen je ohranjanje in pospeševanje Kranjskega deželnega muzeja in zbiranje prispevkov za muzej. Četrty člen statuta se sklicuje na poziv predsednika kranjskih deželnih stanov barona Schmidburga iz leta 1823, kjer se med nalogaми muzeja omenja zbiranje listin, iskanje raznih spomenikov preteklosti (nagrobniki, napis, kipi...), novcev, grbov, pečatov, rodovnikov plemiških družin, prepisov plemiških diplom, rokopisnih in tiskanih del o deželni zgodovini, življenjepisov deželnih velikašev in zaslužnih mož, rojenih na Kranjskem, ljudskih pripovedk, pravljič, opisov običajev itd.¹⁴ Grof Hohenwart se menda s predlogom statuta ni strinjal in verjetno se je zato vsa stvar še bolj zavlekla. Hohenwart je na dunajsko dvorno pisarno, kamor so poslali pravila društva v potrditev, poslal posebno spomenico, v kateri je trdil, da pravila ogrožajo obstoj muzeja kot stanovske institucije. Potem so pravila bila ponovno obravnavana v kranjskem deželnem zboru, nato so jih spet poslali na Dunaj in končno jih je cesar 25. junija 1839 potrdil. Ustanovni občini zbor *Društva kranjskega deželnega muzeja*, kot se je društvo v začetku imenovalo, je bil 18. decembra 1839. Njegov prvi predsednik je bil grof R.U. Blagaj, v odbor pa so bili izvoljeni zvonar A. Samassa, gubernijski svetnik J. Wagner, trgovec F. Schmid, prof. dr. J. Čuber, bibliotekar J.K. Likavec, graščak F. Galle, major J. Sühnl, kanonik J. Pavšek in ravnatelj normal-

ke Šlaker, ki ga je zamenjal lekarnar F. Gro-mozky.

Tajniške posle društva je prevzel gubernijs-ki tajnik Karel Raab, blagajniške pa F. Pos-sanner. V društveni odbor so spadali tudi tri-je stanovski muzejski kuratorji in sicer grof V. Lichtenberg, grof F. Hohenwart in baron L. Lichtenberg.¹⁵

Društvo je kmalu naletelo na vrsto težav, tako da so nekateri odborniki menili, naj bi se otreslo prevelike navezanosti na muzej in po-stalo bolj samostojno. V letih 1846 in 1847 pa so celo precej razpravljali o njegovi raz-pustitvi.¹⁶ Niso se mogli zediniti glede pravil, čeprav jih je cesar že potrdil. Pojavili so se predlogi, naj se pravila spremenijo tako, da bo društvo bolj samostojno. Odbornikoma Wag-nerju in Schmidu so celo naročili izdelavo no-vih pravil. Proti večji samostojnosti društva je spet nastopil grof Hohenwart in tudi stanovi so se zavzemali za tesnejše sodelovanje med stanovi in društvom. Ob koncu leta 1842, ko je grofu Blagaju potekel triletni predsedniški mandat, so stanovi na to funkcijo imenovali grofa Hohenwarta, ki je bil že tudi kurator muzeja. Zaradi boleznj pa je Hohenwart že leta 1843 odstopil in njegovo mesto je do iz-volitve novega predsednika prevzel muzejski kurator Volbenk Lichtenberg, medtem ko je postal novi muzejski kurator in s tem član društvenega odbora Urban Jerin.

Leta 1845 je končno dežela pričela plačeva-ti muzejskega kustosa in tako muzej ni bil več toliko odvisen od društvenih prispevkov. Zato so se pojavili predlogi za razpust društva. Tudi stanovski odbor je predlagal 1847. raz-pust, vendar naj bi se prej še rešilo vprašanje finančnega primanjkljaja. Zadeva se je toliko zavlekla, da je prišlo nemirno leto 1848, ko je društveno delovanje zamrlo, vendar društvo ni bilo ukinjeno. Mal ugotavlja, da je po nekaj letih brezdelja, društvo znova obudil Karel Dežman, ki je novembra 1852 nasledil Fre-yerja kot muzejski kustos. Dežman je menda že leta 1849 predlagal, naj bi društvo ne le zbiralo denar in razne predmete za muzej, ampak naj bi se tudi ukvarjalo s samostojnim domoznanskim raziskovanjem, zlasti na po-dročju naravoslovnih ved.¹⁷

V naslednjih letih je društvo v muzeju orga-niziralo posebna predavanja, oziroma meseč-ne sestanke, ki pa so trajali le od 1855 do 1859, potem pa je spet vse zamrlo. Treba pa je poudariti, da so bila omenjena predavanja s področja naravoslovja, fizikalne geologije, sta-tistike ipd. ne pa s področja zgodovine. V pe-tih letih je bilo skupno 34 sestankov.

Med člani Muzejskega društva najdemo du-hovnike, plemiče, višje uradnike, pa tudi tr-govce in obrtnike ter nekaj posestnikov. Ome-nim naj, da so sicer v različnih letih bili člani tudi Miha Smole, Julijana Primic, Emil Koryt-ko, Blaž Chrobath, Blaž Potočnik, Fran Me-

telko, Janez Bleiweis, Miha Ambrož, Theodor Elze, Karel Dežman, Vinko F. Klun, Peter Pe-truzzi, Janez Pogačar, Janez Poklukar, Jožef Scheuchenstuel, Fidelis Terpinč, Viljem Ur-bas, Anton A. Wolf, Anton Zois itd.

Število članov je leta 1842 doseglo 215, po-tem pa je upadalo. Tako beležimo leta 1856 le 128 članov, leta 1858 jih je 139, leta 1862 122 in leta 1866 125.¹⁸

Kljub obstoju Društva kranjskega deželnega muzeja, ki se je leta 1865 preimenovalo v Mu-zejsko društvo za Kranjsko, je bilo aprila 1843 ustanovljeno Notranjeavstrijsko historično društvo s sedežem v Gradcu. To društvo so se-stavljala tri pokrajinska društva, kranjsko, ko-roško in štajersko. Tudi *Historično pokrajins-ki društvo za Kranjsko* je med svojimi nalo-gami poudarjalo zbiranje vseh tiskanih del o Kranjski, zbiranje vseh vrst virov, tako pisa-nih kot materialnih, kot daljnosežni cilj pa si je zastavilo pripravo deželne zgodovine.¹⁹ Po-dobno kot Muzejsko društvo, je tudi Historič-no društvo za Kranjsko dobilo svoje prostore v licejski stavbi. Z Notranjeavstrijskim histo-ričnim društvom jih je povezoval osrednji od-bor s sedežem v Gradcu in pokrovitelj nadvoj-voda Janez, izdali pa so tudi en letnik skupne-ga glasila *Schriften des Historischen Vereines für Innerösterreich* (1848). Sicer pa je kranj-sko historično pokrajinsko društvo imelo svoj odbor z ravnateljem Antonom Codellijem na čelu, svojega tajnika in še tri člane odbora, eden od teh je bil blagajnik. Društvo je imelo tudi svojega kustosa, ki pa ni bil član od-bora.²⁰

Kljub določeni odvisnosti od osrednjega od-bora v Gradcu, je kranjskemu pokrajinskemu društvu kot edinemu od treh, uspelo že leta 1846 pričeti z izdajanjem lastnega glasila *Mit-theilungen des historischen Vereines für Kra-in*. Po letu 1848 so se vedno bolj pojavljali predlogi o razdelitvi Notranjeavstrijskega hi-storičnega društva v tri samostojna društva, kar se je leta 1850 tudi zgodilo.²¹ Potem ko sta se Historično društvo za Štajersko in Hi-storično društvo za Koroško že leta 1849 izre-kli za samostojno delovanje, je bil tudi na ob-čnem zboru 5. septembra 1850 v Ljubljani sprejet sklep o osamosvojitvi. Historično dru-štvo za Notranjo Avstrijo je s tem prenehalo obstajati. Tako torej pomeni leto 1850 rojstvo samostojnega *Historičnega društva za Kranj-sko*, ki je sedaj iz svojega naslova črtalo pri-devnik »pokrajinsko«.

Historično Društvo za Notranjo Avstrijo je sicer imelo svoja pravila, toda po razdelitvi na tri samostojna društva, je vsako dobilo svoj novi statut. Leta 1851 na občnem zboru spre-jeti statut Historičnega društva za Kranjsko²² naglašja med nalogami društva predvsem raz-svetljevanje zgodovine Kranjske, raziskovanje in zbiranje virov, ustanovitev društvenega ar-hiva, izdajanje društvenega glasila, povezoval-

nje s sorodnimi društvi ipd. Govori o treh vrstah članov in to o pravih, dopisnih in častnih. Dopisni in častni člani imajo enake pravice kot pravi oz. redni člani, torej tudi pravico glasovanja in volitev novih članov. Vodstvo društva predstavlja odbor, ki mu poleg ravnatelja pripadajo še tajnik, blagajnik in dva člana. Ravnatelj je voljen na pet let, medtem ko od ostalih članov odbora vsako leto po eden izstopi, določijo ga z žrebanjem, vendar je lahko ponovno izvoljen. Volitve članov odbora, častnih in dopisnih članov izvedejo na vsakoletnem občnem zboru.²³

Da bi bila povezava med člani in vodstvom čim boljša, so po posameznih krajih delovali društveni poverjeniki. To so bili pretežno duhovniki, v posameznih primerih pa tudi razni uradniki, zdravniki, profesorji. Število poverjenikov se je spreminjalo, tako jih je bilo npr. leta 1858 dvajset, leta 1862 pa le petnajst, od teh so bili trije zunaj Kranjske (Krmin, Trst, Kanfanar), kar kaže na morebitno razširitev delovanja društva, o čemer so od časa do časa tudi govorili.²⁴

Medtem ko je bilo pred ločitvijo čutiti določeno omejevanje v delovanju društva zaradi centra v Gradcu, verjetno pa tudi zaradi Metternichovega absolutizma, je v petdesetih letih delo kranjskega društva zelo oživelo. To je bila gotovo tudi zasluga vsakokratnega tajnika; v petdesetih letih so bili to Vinko F. Klun, E.H. Costa, kratek čas E. Rebič in nato A. Dimitz. Za začetno pridobivanje članstva pa ima velike zasluge tedanji tajnik (1843–1850) K. Ulepič. Treba je namreč poudariti, da je društvo prav v začetnem obdobju imelo glede članstva velike uspehe, saj je že leta 1848 doseglo 403 člane in tudi društveni časopis je že imel leta 1847 kar 116 strani. Revolucija 1848. je članstvo nekoliko z reducirala, vendar pa se je število v petdesetih in šestdesetih letih gibalo med 220 in 400 člani. Med člani najdemo poleg že omenjenih V. Kluna, E.H. Coste, A. Dimitza in K. Ulepiča še naslednje: M. Ambrož, J. Bleiweis, H. Costa, T. Elze, K. Dežman, L. Germonig, A. Globočnik, P. Hincinger, A. Jelovšek, P. Kozler, J. Kozina, A. Maručič, F. Metelko, J. Nečasek, B. Potočnik, P. Radič, A. Samassa, M. Smole, M. Svetličič, F. Terpinc, L. Toman, M. Verne, V. Urbas idr.

Če pogledamo poklicno strukturo rednih članov Historičnega društva, lahko ugotovimo, da so bili na prvem mestu po številu razni uradniki, sledijo duhovniki, posestniki, profesorji, zdravniki, nekaj je trgovcev in obrtnikov, advokatov itd. Najdemo ljudi liberalnih in konservativnih nazorov ter različnih nacionalnih pogledov. Pri izbiri častnih članov so zlasti upoštevali udejstvovanje na področju zgodovinopisja. Tako najdemo med častnimi člani naslednja imena: R. Puff, L. Cropius, R. Knabl, P. Kandler, Ivan Kukuljevič-Sak-

cinski, G. Ankershofen, F.X. Richter, J. Klemann, Beda Dudik, F. Palacky, J. Chmel, C. Czörnig, J. Helfert, F. Hurter, A. Jäger, T. Karajan, F. Wolf, F. Miklošič. Najdemo pa tudi razne evropske znanstvenike, kot so bili: A. Humboldt, J. Grimm, M. Korff ter vrsto političnih osebnosti (razne ministre) in visoke cerkvene dostojanstvenike (F. Baraga, I. Knoblehar, A.A. Wolf, J. Widmar, J. Legat, A. Gollmayer).²⁵

Izbiranje dopisnih članov kaže zanimivo povezovanje društva navzven. Živahno je bilo sodelovanje s Štajersko in Dunajem, nekoliko manj pa s Koroško, Trstom, Prago, Brnom in raznimi nemškimi društvi. Med dopisnimi člani so imena, kot F. Ilwolf, I. Orožen, D. Trstenjak, K. Tangl, C. Wurzbach, I. Tomaschek, P. Chlumezky, W. Tomek, T. Mommsen itd.²⁶

Ker je bil osnovni namen obstoja Historičnega društva za Kranjsko poleg osvetljevanja kranjske zgodovine in vzbujanja domoljubja, predvsem načrtno zbiranje raznih gradiv, so kmalu nastale posamezne zbirke, med njimi zelo bogata numizmatična, ki je danes last Narodnega muzeja v Ljubljani. Iz prizadevanj Historičnega društva je polagoma pričel nastajati tudi bodoči deželni arhiv. Prav gradivo, zbrano v petdesetih in šestdesetih letih prejšnjega stoletja v okviru tega društva, je pomenilo osnovo zanj. Res pa je, da so tudi pri Muzejskem društvu in v okviru muzeja zbrali precej arhivskega gradiva. Znano je, da so posamezni člani Historičnega društva reševali že zavržene arhive in jih odkupovali deloma z lastnim, deloma z društvenim denarjem. Z darovi in deloma z nakupi je nastala bogata društvena knjižnica z mnogimi redkimi primerki književnih del o kranjski preteklosti. Knjižnico so bogatile tudi razne zamenjave publikacij s sorodnimi društvi po Evropi. Leta 1863 so društveno glasilo zamenjali že s 76 društvi. Društvena knjižnica je ob koncu stoletja prešla v last Deželnega muzeja in je danes prav tako sestavni del knjižnice Narodnega muzeja.

Najboljši dokaz uspešnega dela Historičnega društva za Kranjsko so brez dvoma Mittheilungen des historischen Vereines für Krain (1846–1868). Praviloma so bili uredniki društvenega glasila vsakokratni tajniki društva. Tako so kot uredniki nastopali V.F. Klun (1851–1856), E.H. Costa (1856–1858), E. Rebič (1858–1859) in A. Dimitz (1859–1868), medtem ko je bilo uredništvo v obdobju pred osamosvojitvijo društva kolektivno. V začetku (do leta 1850) je opazen velik poudarek na starejši zgodovini, po letu 1850 pa pride do vsebinskih premikov v korist novejše zgodovine, tudi krog sodelavcev se razširi. Prihaja pa tudi do teoretičnega razpravljanja o zgodovinopisju in do polemik. Posamezniki so skušali dvigati slovensko in slovansko zavest z nekritičnimi in neznanstvenimi teorijami (D. Trstenjak), kar je povzročilo hude kriti-

ke dela članstva, še zlasti pa so kritike prihajale od zunaj.

Zgodovinopisje, ki ga je gojilo Historično društvo za Kranjsko, je bilo pod vplivom tedanjega avstrijskega in manj nemškega zgodovinopisja. Čeprav je bilo marsikdaj še naivno, premalo kritično, pa vendarle pomeni začetke sistematičnega dela in organiziranja raziskovalcev zgodovine, ki bi jim lahko morda še najbolj očitali pokrajinski koncept in pisanje v nemškem jeziku. Ob ustanovitvi društva je vladalo prepričanje, da je znanstveno literaturo treba pisati v nemškem jeziku, češ da slovenščina še ni zrela za tak način pisanja, pa tudi, da bodo nemško pisani teksti dostopni širšemu krogu bralcev. V 60-ih letih pa je vedno bolj prodiralo spoznanje, da bi morala domača zgodovinopisna dela biti pisana v slovenskem jeziku.

Delo Historičnega društva se je odvijalo na občnih zborih in mesečnih sestankih, ki se jih je udeleževalo v povprečju okrog 30 ljudi, v izjemnih primerih tudi 40 ali več. Že od leta 1853 dalje so na občnih zborih imeli eno do dve strokovni predavanji, potem pa so leta 1856 zaradi velikega zanimanja uvedli vsak prvi četrtek v mesecu t.i. mesečne sestanke. Sprva so na njih poslušali celo štiri do pet predavanj, kasneje se je to število zmanjšalo na eno do dve. Tematika predavanj je bila zelo pestra, poudarek je bil na zgodovini Kranjske, vključevali pa so tako arheologijo kot etnologijo, filologijo, politično, gospodarsko in cerkveno zgodovino, veliko pozornost so namenili zgodovinskim virom, novejši historični literaturi itd.

Leta 1867 je prišlo do sporazuma med Historičnim in Muzejskim društvom o skupnih sestankih. Dotelej je tudi Muzejsko društvo, ki je bilo usmerjeno pretežno v naravoslovje, prirejalo svoje mesečne sestanke in to vsako prvo sredo v mesecu v letih 1855 do 1859, potem pa vse do leta 1867 takih sestankov Muzejskega društva ni bilo. Na uvedbo skupnih sestankov je verjetno vplivalo dejstvo, da je delo Historičnega društva tedaj zašlo v veliko krizo in dejstvo, da je Karel Dežman, sicer duša Muzejskega društva, postal član odbora Historičnega društva za Kranjsko. Toda sestanki, ki so se vrstili v letih 1867 do 1872, teh je bilo 22, so obravnavali izključno naravoslovno tematiko, z izjemo leta 1871, ko so prebrali Elzejev prispevek o reformaciji na Kranjskem.

V organizacijskem pogledu najdemo med Muzejskim in Historičnim društvom določene podobnosti, bistvena razlika pa je bila v tem, da je bilo Muzejsko društvo vezano na muzej in muzejski kuratorij, ter odvisno od stanov oziroma dežele, medtem ko je bilo Historično društvo bolj samostojno in se je tudi samo vzdrževalo s prispevki članov. Pri izdajanju društvenega časopisa je bilo vsaj v prvih dese-

tletjih uspešnejše Historično društvo s svojim glasilom, medtem ko je Muzejsko društvo izdalo le tri letnike Jahreshefta, 1866. pa 1. letnik Mittheilungen des Musealvereins für Krain. Naslednji letnik je izšel na svetlo šele 1889, od takrat pa je glasilo redno izhajalo.

Razlika med obema društvoma je bila tudi v tem, da je bilo Muzejsko društvo usmerjeno bolj v naravoslovje, čeprav je v začetku tudi zbiralo razne starine in je šele po letu 1885 spet prevzelo skrb za zgodovinsko vedo.

Zanimiv je odnos med obema društvoma. Čeprav deluje kar nekaj istih ljudi v enem in drugem društvu, pa do združitve vse do 80-ih let ne pride, kljub raznim predlogom o združitvi.²⁷ Še najbolj blizu se je zdela združitve okrog leta 1865, ko je Muzejsko društvo dobilo nov statut in je postalo manj odvisno od deželni oblasti.

Opozorim naj tudi na dejstvo, da v literaturi pogosto prihaja do zamenjav obeh društev. Zlasti veliko tovrstnih napak ima žal Slovenski biografski leksikon. Tudi sicer je Historično društvo za Kranjsko, kolikor se sploh omenja, opisano z določenimi zadržki. Nekateri so ga prikazovali kot nemško društvo, druge je motilo dejstvo, da so med slovenskimi člani prevladovali staroslovenci, tretje pa to, da je že Levstikov krog kritiziral društveno glasilo, pisano v nemščini.

Prijateljeva ocena,²⁸ na katero se mnogi še vedno zelo naslanjajo, bolj pohvalno govori o Muzejskem društvu in Dežmanu, do Historičnega društva pa je bolj kritična. Menim pa, da bi kljub nekaterim pomanjkljivostim in napakam bilo treba to mnenje popraviti in s tem tudi oceno tedaj delujočih zgodovinarjev, saj bi brez množice zbranega gradiva, poskusov objavljanja virov in regestov, brez razprav in člankov v Mittheilungen, generacija slovensko pišočih zgodovinarjev, ki je pričela nastopati v 70-ih in 80-ih letih prejšnjega stoletja, imela veliko več začetniških težav.

OPOMBE

1. J. Mal, Naše Muzejsko društvo v teku sto let, Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo 20, 1939, str. 1–24. – F. Zwitter, Stoletnica Muzejskega društva za Slovenijo, Sodobnost 8, 1940, str. 238–239. – 100 letnica Muzejskega društva za Slovenijo, Slovenski narod 16.12.1939 (anonimno). —
2. Kar se obletnic tiče, naj opozorim še na dejstvo, da npr. Zgodovinsko društvo za Koroško v sosednji Avstriji kot začetek svojega delovanja označuje leto 1843, torej leto ustanovitve Notranjeavstrijskega Historičnega društva, v katerem so bila združena tri pokrajinska društva in sicer za Koroško, Kranjsko in Štajersko s sedežem v Gradcu. Po drugi strani pa Historično društvo za Štajersko na današnjem avstrijskem Štajerskem kot svoj začetek navaja leto 1850, torej leto osamosvojitve. —
3. Prepis omenjenega dokumenta nam je na voljo v članku P. Hicinger: Ein früherer Versuch, einen hist. Verein für

Krain zu bilden; Mittheilungen des historischen Vereines für Krain (MHK) 1858, str. 87.-89. — 4. A. Müllner, Die Geschichte des krainischen Landes-Museums, Argo V, 1897, str. 7. — 5. Pregledala sem Laibacher Wochenblatt 1816-1818 in Illyrisches Blatt 1819. — 6. P. Petru v članku ob stopetdesetletnici Narodnega muzeja, Argo X/1 (1971) omenja, da so že 1809. imeli v mislih muzej Ilirika z južnoslovanskim delovnim področjem. Ta trditev se mi za leto 1809 ne zdi verjetna, pač pa Stratilov rokopis iz leta 1819 govori o muzeju Ilirije, kar je po mojem predvsem v zvezi z obstojem t.i. Kraljestva Ilirije, ki je bilo organizirano po propadu Ilirskih provinc oz. točneje leta 1816. Obsegalo je severni del nekdanjih francoskih provinc, to je Primorsko, Kranjsko, beljaško okrožje in civilno Hrvatsko na desnem bregu Save ter bilo razširjeno na distrikta Čedad in Gradišče (ki sta spadala v Napoleonovo italško kraljestvo) in celovško okrožje (ki ni bilo pod Francozi).. — 7. P. Hicinger, Ein früherer Versuch ... MHK 1858, str. 87-89. — 8. Prav tam, str. 89. — 9. A. Müllner, Die Geschichte des krainischen Landes-Museums, Argo V, 1897, str. 34. — 10. B. Reisp, Knjižnica Narodnega muzeja v Ljubljani, Ljubljana 1976, str. 3 (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije, Zbirka vodnikov 64). — 11. Z. Bufon, K stopetdesetletnici Prirodoslovnega muzeja Slovenije v Ljubljani, Argo X/2, 1971, str. 173. — 12. J. Mal, Naše Muzejsko društvo ..., str. 2-3. — 13. A. Müllner, Die Geschichte ... str. 95. — 14. O. Janša-Zorn, Delovanje zgodovinskih društev s sedežem v Ljubljani v 19. stoletju - Historično društvo za Kranjsko, Ljubljana 1988 (doktor-

ska disertacija), str. 289-290. — 15. J. Mal, Naše Muzejsko društvo ..., str. 3-6. — 16. Prav tam, str. 9-10. — 17. Prav tam, str. 11-12. — 18. Jahresheft des Vereines des krainischen Landes-Museums 1856, 1858, 1862; Mittheilungen des Museal-Vereins für Krain 1866. — 19. Mittheilungen des historischen Vereines für Krain (MHK) 1848, str. 4. Tudi Novice 1850, str. 163. — 20. Podrobno o delu odbora Historičnega društva za Kranjsko glej v O. Janša-Zorn, Delovanje zgodovinskih društev s sedežem v Ljubljani v 19. stoletju - Historično društvo za Kranjsko, Ljubljana 1988, str. 64-80. — 21. Prav tam, str. 32-34 in tudi F. Popelka, Der Historische Verein für Innerösterreich und sein steirischer Zweigverein; Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark (ZHVST) 41, 1950, str. 21 ter W. Brantner, 100 Jahre Historischer Verein für Steiermark, ZHVSt 41, 1950, str. 24. Zadnji postavlja nekoliko drugačne datume (razlike so v mesecih), vendar gre za ločitvena pojasnila, ki sta jih kranjsko in koroško društvo pisмено poslali v Gradec. Kot datum osamosvojitve kranjskega društva pa menim, da je prav upoštevati sklep občnega zbora 5.9.1850. O tem je objavljeno poročilo v MHK 1850, str. 21-28. — 22. Cesar je statut potrdil 9. maja 1853, notranje ministrstvo pa 30. junija 1853. V MHK je bil statut objavljen 1853. — 23. O. Janša-Zorn, Delovanje zgodovinskih društev ..., str. 40-43. — 24. Prav tam, str. 44-49. — 25. Prav tam, str. 51-55. — 26. Prav tam, str. 62-63. — 27. Prav tam, str. 292-297. — 28. Ivan Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina, 1848-1895, 3. knjiga. Ljubljana 1959.

KULTURNA IN TELOVADNA DRUŠTVA NA OBMOČJU DOMŽAL DO PRVE SVETOVNE VOJNE

MAJDA ŽONTAR

V prispevku želim prikazati nastanek kulturnih in telovadnih društev na območju današnje domžalske občine ter njihov razvoj do prve svetovne vojne. Ta društva so delovala v večjih središčih (Domžale, Mengeš, Moravče, Dob, Lukovica, Ihan in Radomlje) in so bila žarišča kulturnega razvoja v najširšem pomenu, ne glede na to, če jim je bila kulturna dejavnost osnovni ali le postranski namen. Njihov pomen pa ni bil samo v tej dejavnosti. Krepila in utrjevala so tudi narodno zavest in tako predstavljala pomembno oporišče narodnostnemu boju. To je bilo toliko bolj pomembno v Domžalah, ker je bila večina takajšnje slavninarske industrije v rokah tirolskih podjetnikov, ki so v tovarnah na boljših mestih zaposlovali izključno Nemce. Ti so v Domžalah ustanavljali tudi svoja politična, šolska in kulturna društva. Ker so bili v do-

mžalskih in menseških društvih včlanjeni tudi slavninarski delavci, so društva utrjevala tudi njihovo razredno zavest.

Idejna in politična diferenciacija, ki se je začela v devetdesetih letih prejšnjega stoletja, se je odražala v delovanju društev, tako da so le-ta postajala tudi oporišča političnim strankam. Zato sem prikaz društev razdelila na podlagi njihove politične pripadnosti.

Obravnavane teme sem se lotila zato, ker doslej za domžalsko območje še ni preglednega in celovitega prikaza razvoja društev, ki so se kakorkoli udeleževala na kulturnem področju. Društveni arhivi se žal niso ohranili, z izjemo društvenih pravil in drobca arhiva domžalskega Orla. Zato sem morala črpati podatke predvsem iz časopisja in priložnostnih objav posameznih društev.